Mis-Semantika Maltija: Termini Deskrittivi bil-Malti għall-Kuluri

Charles BRIFFA, Ph.D.
Dipartiment ta' l-Istudji tat-Traduzzjoni u l-Interpretar fil-Fakultà ta' l-Arti, l-Università ta' Malta
e-mail: charles.briffa@um.edu.mt

Abstract: *Il-qasam tat-terminoloġija tal-kuluri huwa wieħed kumpless, u t-tradutturi ġie li jkollhom xi diffikultajiet f'ħidmiethom minħabba s-sistemi semantiċi differenti li jeżistu fil-lingwi. Dan l-istudju jipproponi sistema ta' terminoloġija bil-Malti għall-kuluri bbażata fuq twaħħid tat-teorija ta' Berlin u Kay mal-metodu tri-dimensjonali għall-ismijiet tal-kuluri mfassla mill-Inter-Society Color Council u n-National Bureau of Standards (ISCC-NBS). Jeżamina wkoll xi aspetti kulturali f'kuntest Malti. U jasal f'ordni sistematika li turi ċerti differenzi li jistgħu jkunu ta' għajnuna għall-ekwivalenza fit-traduzzjoni.*

Keywords: *It-terminoloġija tal-kuluri; it-traduzzjoni; ordni sistematika; il-Malti; is-semantika; l-ekwivalenza.*

Introduzzjoni

Il-kuluri huma marbutin mal-kultura u l-ambjent ta' pajjiż, u huma wkoll marbutin ma' l-iżviluppi li jsiru minn żmien għal ieħor. Dan kollu jfisser li

- il-kultura ta' pajjiż tagħti l-forom tagħha
- l-ambjent jippermetti perċezzjonijiet partikulari
- kull żvilupp fid-dinja jkollu influwenza fuq it-terminoloġija li tista' tiżdied jew tbiddel xi forom.

Kollox irid jaħdem skond il-potenzjalitajiet tal-lingwa li l-kuluri jkunu qegħdin jiffunzjonaw fiha. Inżommu f'moħħna wkoll li terminu ta' kulur jista' jiffunzjona bħala nom (eż. L-abjad ma jixraqlekx.) u bħala aġġettiv (eż. Il-qalziet l-abjad ma jixraqlekx.).

F'dan li ġej, il-kelma 'kulur' tintuża bħala l-kunċett li juri propjetà li biha oġġett jipproduċi sensazzjonijiet differenti fuq l-għajnejn skond kif l-oġġett jirrifletti jew jixħet id-dawl; u 'lewn' tintuża bħala l-attribut li jiddependi fuq il-*wavelength* dominanti li biha jingħaraf jekk hux 'ikħal', 'aħmar', jew xi ħaġa oħra. Jiġifieri, it-terminu 'kulur' (*colour*) huwa ġenerali (superordinat); u t-terminu 'lewn' (*hue*) huwa speċifiku (iponimu).

Strutturi għall-kuluri

Fil-Malti nsibu diversi proċessi li jiġġeneraw termini għall-kuluri.

1. Il-Malti jinqeda bit-terminu speċifiku (għall-konvenjenza nużaw it-taqsira TS) li jfisser il-kunċett ta' kulur: eż. L-**isfar** fuq il-karozzi ma jogħġobnix. Poġġejna fuq il-ħaxix **aħdar** u għamilna piknik. Għall-funeral libset velu **iswed**. Is-sema sabiħ meta jkun kollu **ikħal** bla sħaba.
2. Il-Malti jislet kunċett mill-ambjent biex jenfasizza l-kulur billi jorbtu mat-terminu speċifiku bħala paragun (li jista' jieħu għamla ta' similitudni – għall-konvenjenza nsejħulu TP, terminu ta' paragun): eż. Wiċċu kien **isfar lellux**. Rajt żiemel sabiħ, **abjad** (daqs is-) **silġ**. Bil-ġiri sar **aħmar nar**. Il-lapes jikteb **iswed faħma**.
3. Il-Malti juża xi attribut (għall-konvenjenza nsejħulu TA, terminu attributtiv) mat-terminu speċifiku biex juri l-kwalità tal-kulur: eż. Għandu bieb **isfar imdardar**. Libbislu kappell **blu ħafif**. Il-ħajt żebgħu **abjad maħmuġ**. Iħobb l-**aħmar jgħajjat**.
4. Il-Malti jirreferi għal oġġett fl-ambjent (fil-qosor insejħulu TO, terminu li juri oġġett fl-ambjent) biex jesprimi sfumatura ta' kulur mingħajr ma juża t-terminu speċifiku: eż. Il-kaxxa żebagħha (minn) lewn il-**ħamrija**. Il-mant kien sabiħ, (minn) lewn is-**sema**. Il-qoxra tal-ktieb għamilha (minn) lewn id-**demm**. Xtrat drapp (minn) lewn iż-**żebbuġa**.
5. Il-Malti jimporta u jadatta terminu (fil-qosor TI, terminu li juri importazzjoni jew self) minn xi lingwa oħra għal xi kunċett ġdid ta' kulur għax ma jkollux terminu speċifiku għal dak il-kunċett: eż. Il-kulur **fon** (*fawn*) huwa differenti mill-**kafellatte**, għalkemm joqrob ħafna lejn il-**beġ** (*beige*) u żgur m'għandux x'jaqsam mas-**sepja**.
6. Il-Malti jwaħħad il-kuluri (fil-qosor TW, terminu ta' twaħħid ta' kuluri) flimkien biex joħloq kunċett ta' kulur imħallat: eż. **aħdar safrani; blu jagħti fl-aħdar; kannella fl-isfar; lelà jkanġi fil-griż**.

Dawn is-sitt proċessi nistgħu nirrappreżentawhom f'din it-tabella li turi kemm kunċett ta' kulur jista' jkollu forom (tabella bħal din tista' ssir għal kull kulur):

Tabella 1

TS	TP	TA	TO	TI	TW
Isfar	isfar lellux; isfar banana; isfar tal-qamħirrum; isfar tal-mimoża;	isfar imdardar; isfar skur; mejjet; isfar moderat; isfar mitfi; isfar ċar; isfar jgħajjat;	(minn) lewn iż-żagħfran; (minn) lewn ir-ramel dehbi; (minn) lewn il-mustarda;	magnolja; *honeysuckle* ...	isfar fl-oranġjo (tingħad bosta drabi 'isfar fl-*orange*'); isfar fil-kannella; isfar ikanġi

isfar ta' bajda; isfar deheb; isfar dehbi; isfar awreola; isfar lumi; isfar lanġas; isfar tal-kwiekeb; isfar xemxi; isfar tafli; isfar tafli; isfar daqs parċmina; isfar daqs il-qarsa tax-xemgħa; isfar għasli; isfar bħall-għasel ...	isfar jixgħel; isfar qawwi, isfar jiddi; isfar ċass; isfar maħmuġ...	(minn) lewn it-topazju; (minn) lewn lewn ix-xemx (minn) lewn il-lumija; (minn) lewn il-butir; (minn) lewn il-weraq niexef ...		fl-abjad; isfar fl-aħdar; isfar miksur bl-aħdar; isfar bajdani; isfar fil-griż ...

Dawn il-forom jistgħu jingħaqdu flimkien biex isawru forom ta' kuluri oħra (dan ma jfissirx li kull forma tista' tingħaqad ma' oħra: is-semantika u s-sintassi jikkondizzjonaw it-tagħqid): (*Ifisser 'mhux aċċettabbli')

eżempju + deskrizzjoni	TP+TA: semantikament dan it-tagħqid m'huwiex possibbli f'ħafna każijiet, ħlief għal xi ħaġa bħal (isfar xemxi jgħajjat; isfar xemxi qawwi; isfar xemxi jixgħel ...) TA+TP: dan it-tagħqid ukoll kemxejn rari (isfar ċar lanġas; isfar skur daqs id-deheb; isfar ċar daqs il-qarsa tax-xemgħa ...) TP+TO: tagħqid li ma jsirx għax semantikament jista' jkun impossibbli (*isfar lellux minn lewn il-mustarda) jew sintattikament repetittiv (isfar xemxi lewn ix-xemx) TO+TP: l-istess bħat-tagħqida TP+TO (*lewn il-mustarda isfar lellux); insibu l-forma 'lewn ir-ramel dehbi' li hija każ ta' TO biss għax 'dehbi' qed tiddeskrivi t-tip ta' 'ramel' li jista' jkun jagħti fil-griż TP+TI: ġeneralment semantikament impossibbli għax kunċett ibarri lil ieħor (*isfar lellux magnolja) għax jekk ikollu sfumatura ma jistax fl-istess waqt ikollu sfumatura oħra; imma nistgħu nsibu xi każ rari (isfar għasli *honeysuckle*) meta ż-żewġ kunċetti jikkumplimentaw jew jenfasizzaw lil xulxin TI+TP: l-istess bħat-tagħqida TP+TI (*magnolja isfar lellux) u nsibu xi każ rari (*honeysuckle* isfar bħall-għasel) TP+TW: insibu xi każ rari (isfar tafli bajdani) TW+TP: tagħqida possibbli f'xi każijiet (isfar bajdani daqs il-qarsa tax-xemgħa; isfar ħadrani daqs il-lumi) TA+TO: insibu ħafna possibiltajiet (isfar skur lewn id-deheb; isfar qawwi lewn ix-xemx; isfar moderat lewn il-butir; isfar skur lewn il-mustarda ...); dan huwa proċess li jispeċifika l-attribut tal-kulur b'aktar dettall TO+TA: tagħqid possibbli imma b'repetizzjoni (lewn il-lumija isfar ċar; lewn ix-xemx isfar jiddi ...)

	TA+TI: tagħqid possibbli għax jispeċifika (isfar ċar magnolja ...) TI+TA: tagħqid rari għax il-preferenza hija aktar għal TA+TI TA+TW: tagħqid komuni ħafna (isfar jixgħel fl-oranġjo; isfar jgħajjat fl-oranġjo; isfar qawwi fl-oranġjo; isfar skur ħafna fl-oranġjo; isfar ċar fl-oranġjo; isfar mejjet fl-oranġjo ...) TW+TA: tagħqid komuni ħafna (isfar ħadrani maħmuġ; isfar ħadrani ċar ħafna; isfar ħadrani skur; isfar ħadrani moderat; isfar ħadrani qawwi; isfar ħadrani jgħajjat; isfar ħadrani jixgħel; isfar fil-griż skur; isfar fil-griż ċar ...) TO+TI: tagħqid impossibbli għax jinvolvi kunċetti inkampatibbli (*lewn il-lumija magnolja) TI+TO: tagħqid impossibbli għax jinvolvi kunċetti inkompatibbli (*magnolja lewn il-lumija) TO+TW: insibu xi każijiet li jkunu jeħtieġu speċifikazzjonijiet (lewn il-butir isfar bajdani ...) TW+TO: insibu xi każ rari (isfar fil-kannella lewn il-weraq niexef) TI+TW: insibu xi każ li jkun irid jispeċifika (*honeysuckle* isfar fil-kannella) TW+TI: l-istess bħat-tagħqida TI+TW (isfar fil-kannella *honeysuckle*)

Dan diġà jagħti idea kemm it-terminoloġija tal-kuluri taf fkun ikkomplikata.

Termini ta' twaħħid

Meta jkollna TW irridu nagħrfu xi jkun il-kulur bażiku fih. Ngħidu aħna, 'aħdar safrani' u 'isfar ħadrani' ma jfissrux l-istess. Id-differenza tintwera hekk:

- 'aħdar safrani' = il-kulur bażiku huwa l-aħdar u għandu tiżwiqa ta' l-sfar fih; u l-intensità ta' l-aħdar hija aktar qawwija minn dik ta' l-isfar
- 'isfar ħadrani' = il-kulur bażiku huwa l-isfar u għandu tiżwiqa ta' l-aħdar fih; l-intensità ta' l-isfar hija aktar qawwija minn dik ta' l-aħdar

Imbagħad irridu nagħmlu differenza bejn 'aħdar safrani' u 'aħdar fl-isfar' (jew 'aħdar jagħti fl-isfar' jew 'aħdar ikanġi fl-isfar'):

- 'aħdar safrani' = il-kulur bażiku huwa l-aħdar u għandu tiżwiqa ta' l-isfar fih; l-intensità ta' l-aħdar hija aktar qawwija minn dik ta' l-isfar, u allura m'hemmx dubju li huwa aħdar u għandu jiġi kklassifikat taħt l-aħdar
- 'aħdar fl-isfar' = il-kulur bażiku huwa l-aħdar imma l-isfar huwa aktar minn sempliċiment tiżwiqa; donnhom iż-żewġ kuluri għandhom l-istess intensità, tant li kważi jinħoloq dubju ssejjaħlux 'aħdar' jew 'isfar'; id-differenza tkun li l-aħdar jegħleb kemm kemm

Importanti li wieħed jagħraf l-intensità tal-kuluri involuti biex jistabbilixxi l-bażiku.

Kategoriji bażiċi ta' kuluri

Fis-semantika l-kuluri jitqiesu bħala parti minn sistema ġenerali ta' kunċetti li hija komuni għar-razza umana kollha.[1] Fl-istudju klassiku tagħhom *Basic Color Terms* (1969), B. Berlin u P. Kay isibu li t-terminoloġija tal-kuluri tvarja minn lingwa għal oħra, u jitkellmu fuq *continuum* ta' kuluri. Hemm sett universali ta' ħdax-il kategorija ta' kuluri, imqassmin f'sitt taqsimiet, li minnhom kull lingwa tagħżel is-*subset* tagħha; u fihom dawn il-kategoriji hemm sekwenza, hemm ordni.

Tabella 2

Il-ħdax-il kategorija bażiċi tal-kuluri
abjad, iswed, aħmar, aħdar, isfar, ikħal, kannella, vjola, roża, oranġjo, griż

Dawn iż-żewġ studjużi jżidu li, mhux talli hemm ħdax-il kategorija bażiċi, imma hemm ordni li turi r-relazzjoni bejn il-kuluri, u din l-ordni jippreżentawha hekk f'sitt taqsimiet:

Tabella 3:

abjad iswed	< aħmar	< aħdar isfar	< ikħal	< kannella	< vjola roża oranġjo griż

Din ir-rappreżentazzjoni tfisser li t-taqsima ta' fuq il-lemin tas-simbolu < tinkludi wkoll it-taqsima ta' fuq ix-xellug tas-simbolu. Jew, fi kliem ieħor, kull sistema li jkollha taqsima fuq il-lemin tas-simbolu, irid ikollha dik it-taqsima tax-xellug tas-simbolu. Mela, jekk sistema jkollha l-'aħmar' irid ikollha wkoll l-'abjad' u l-'iswed'; jekk ikollha l-'aħdar' ikollha l-'aħmar' (mela jkollha wkoll l-'abjad' u l-'iswed'), imma mhux bilfors ikollha l-'isfar'; jekk ikollha l-'isfar' ikollha l-'aħmar' u mhux bilfors ikollha l-'aħdar'; jekk ikollha l-'ikħal' ikollha l-'aħdar' u/jew l-'isfar', l-'aħmar', u l-'abjad' u l-'iswed'; jekk ikollha l-'kannella' jkollha l-'ikħal', l-'aħdar' u/jew l-'isfar', l-'aħmar', l-'abjad' u l-'iswed'; u jekk ikollha wieħed jew aktar mill-'vjola', 'roża', 'oranġjo', u 'griż' (dawk ta' l-aħħar taqsima) ikollha l-'kannella', l-'ikħal', l-'aħdar' u/jew l-'isfar', l-'aħmar', l-'abjad' u l-'iswed' filwaqt li jista' jkollha xi ħaġa nieqsa mill-kuluri ta' l-aħħar taqsima.[2]

[1] Geoffrey Leech, *Semantics*, Penguin Books, Harmondsworth, 1974, p. 237.
[2] Leech, pp. 234–235.

L-istadji fl-evoluzzjoni tal-kuluri fil-Malti

Meta napplikaw dawn il-kategoriji għall-Malti, insibu li hemm tliet stadji fl-evoluzzjoni tal-kuluri fil-Malti:

1. l-istadju Semitiku
2. l-istadju Romanz
3. l-istadju Ingliż

L-istadju Semitiku

L-istadju Semitiku huwa l-eqdem; jagħtina dawk it-termini tal-kuluri li ġejjin mill-Għarbi. Jiġifieri, jekk immorru 'l bogħod fil-ġrajja ta' lsienna nsibu li fil-qasam tat-terminoloġija tal-kuluri s-sistema kienet ibbażata fuq tmien kategoriji bażiċi f'sitt taqsimiet:

Tabella 4

abjad iswed	< aħmar	< aħdar	< ikħal isfar	< ismar	< ixheb

Illum 'kannella' huwa aktar popolari minn 'ismar'; u 'griż' ħa post 'ixheb'. Dawn huma kollha termini Semitiċi – fattur li jindika li huma f'saff eqdem mill-kuluri l-oħra bħal 'roża', 'vjola', 'marun', 'wajn'. Meta niflu sew dan l-ewwel stadju ninnutaw li hemm sistema fit-tiswir morfoloġiku tagħhom.

a. It-termini għandhom l-istess forma morfoloġika: $v^1k^1k^2v^2k^3$ (fejn v = vokali; k = konsonanti); dan il-mudell huwa tal-maskil u jitlob mudell ieħor konsistenti għall-feminil, $k^1v^1k^2k^3v^2$ ('bajda', 'sewda', 'ħamra', 'ħadra', 'safra', 'kaħla', 'samra', 'xehba'), u ieħor għall-plural, $k^1v^1k^2v^2k^3$ ('bojod', 'suwed', 'ħomor', 'ħodor', 'sofor', 'koħol', 'somor', 'xohob'); it-termini fl-istadji l-oħra ma jsegwux mudelli konsistenti.
b. It-termini għandhom derivazzjoni aġġettivali fuq l-istess mudell: $k^1v^1k^2k^3v^2k^4(v^3)$ fejn l-aħħar vokali m'hijiex obbligatorja – 'bajdan(i)', 'sewdien(i)', 'ħamran(i)', 'ħadran(i)', 'safran(i)', 'kaħlan(i)', 'samran(i)', 'xehbien(i)'; morfoloġikament jiffunzjonaw sħaħ u allura dawn l-aġġettivi għandhom il-mudelli konsistenti tagħhom għall-femminil ($k^1v^1k^2k^3v^2k^4$+'a/ija' – 'bajdana/bajdanija', 'sewdiena/sewdenija', 'ħamrana/ħamranija', 'ħadrana/ħadranija', 'safrana/safranija', 'kaħlana/kaħlanija', 'samrana/samranija', 'xehbiena/xehbinija') u għall-plural ($k^1v^1k^2k^3v^2k^4$+'in' – 'bajdanin', 'sewdenin', 'ħamranin', 'ħadranin', 'safranin', 'kaħlanin', 'samranin', 'xehbinin'); it-termini fl-istadji l-oħra ma jitnisslux aġġettivi minnhom.

c. It-termini għandhom tliet derivazzjonijiet nominali b'tifsira astratta ta' kwalità jew stat mibnija fuq l-istess mudelli: (i) $k^1k^2vk^3$ (= nom maskil), (ii) $k^1k^2vk^3$+'a' (= nom femminil), (iii) $k^1k^2vk^3$+'ija' (= nom femminil) – 'bjud', 'bjuda', 'bjudija'; 'swied', 'swieda', 'swidija'; 'ħmur', 'ħmura', 'ħmurija'; 'ħdur', 'ħdura', 'ħdurija'; 'sfur', 'sfura', 'sfurija'; 'kħul', 'kħula', 'kħulija'; 'smur', 'smura', 'smurija'; 'xhieb', 'xhieba', 'xhubija'; mudell (i) jagħti terminu ġenerali; mudell (ii) ġeneralment jagħti nom astratt li juri kwalità marbuta mal-kulur (eż. 'bjuda' = kwalità ta' safa; 'ħdura' = kwalità ta' mibegħda); u mudell (iii) ġeneralment jagħti nom astratt li juri l-istat tal-lewn (eż. 'bjudija' = stat li xi ħaġa tkun bajda; 'ħmurija' = stat li xi ħaġa tkun ħamra); imma minkejja dan, iż-żewġ mudelli (ii) u (iii) huma semantikament *interchangeable*, jiġifieri semantikament jistgħu jinbidlu ma' xulxin.

d. It-termini jitnisslu minnhom il-forom tal-verbi: II ('bajjad', 'ħaddar', 'ħammar', 'kaħħal', 'saffar', 'sewwed'); III ('xieheb'); V ('tbajjad', 'tħaddar', 'tħammar', 'tkaħħal', 'issewwed'); VI ('ixxieheb'); VII ('nħamar'); IX ('bjad', 'ħdar', 'ħmar', 'kħal', 'smar', 'sfar', 'swied', 'xhieb').

e. It-termini għandhom il-parteċipji passati tagħhom: 'mbajjad', 'mħaddar', 'mħammar', 'mkaħħal', 'msaffar', 'msewwed', 'mixhub'.

f. It-termini għandhom (i) in-nomi ta' l-aġent ($k^1v^1k^2k^2v^2k^3$/+'a'/+'in'): 'bajjad/a/in', 'ħaddar/a/in', 'ħammar/a/in', 'kaħħal/a/in', 'sewwied/a/in'; u (ii) l-aġġettivi ta' l-aġent ($k^1v^1k^2k^2v^2k^3v^3$/+'ja'/+'n') korrispondenti magħhom: 'bajjadi/ja/n', 'ħaddari/ja/n', 'ħammari/ja/n', 'kaħħali/ja/n', 'sewwiedi/ja/n'.

g. It-termini għandhom (i) in-nomi verbali: 'tibjid', 'tbajjid'; 'taħdir', 'tħaddir'; 'taħmir', 'tħammir'; 'tikħil', 'tkaħħil'; 'tiswid'; 'tixhib'; u (ii) għandhom in-nomi verbali ta' unità li jikkorrispondu magħhom: 'tibjida', 'tbajjida'; 'taħdira', 'tħaddira'; 'taħmira', 'tħammira'; 'tikħila', 'tkaħħila'; 'tiswida'; 'tixhiba'.

h. Xi wħud minnhom jieħdu l-forma nominali/aġġettivali $k^1v^1k^2k^3v^2$/+'ja'/+'n': 'ħamri/ja/n', 'kaħli/ja/n', 'xehbi/ja/n'.

i. Xi wħud minnhom isawru diminuttivi aġġettivali: 'ħdajjar/ħdajra/ħdajrin'; 'ħmajjar/ħmajra/ħmajrin'; 'kħajjel/kħajla/kħajlin'; 'kħajli/kħajlija/kħajlin'; 'smajjar/smajra/smajrin'; 'sfajjar/sfajra/sfajrin'; 'swejjed/swejda/swejdin'.

Din il-konsistenza morfoloġika tixhed tiswir lokali qadim u xejriet semantiċi qodma.

Barra minn hekk, jidher li fil-qedem il-Malti kellu tliet termini li jfissru xi għamla ta' blu:

- 'ikħal' = blu skur (*dark blue*); kelma ġejja mill-Għarbi *akħal* (b'għajnejn suwed), *kaħli* (ta' kulur blu), u *kuħl* (kollirju li hu għamla ta' *eyeshadow* skur) – f'dan it-terminu hemm enfasi etimoloġiku fuq l-iskurezza; insibuh fl-istrutturi fissi tal-Malti li huma 'ikħal nir' (*deep sky-blue*; *as blue as indigo*) u 'jagħti fl-ikħal' (*bluish*);

- 'iżraq' = blu jgħajjat (*bright blue, azure*); kelma ġejja mill-Għarbi *ażraq* (blu, griż) u nsibuha l-aktar fil-frażi 'għajnejn żoroq' u minnha tnissel l-isem ta' 'Żurrieq';
- 'nir' = blu qawwi; indigo (*deep blue*; *indigo*); kelma ġejja mill-Għarbi *nil* (indigo, li hija pjanta tropikali li fl-antik kienu jikkultivawha biex minnha joħorġu żebgħa blu skur; biż-żmien 'indigo' ġiet tfisser iż-żebgħa blu skur innifsu; u fl-ispettru huwa l-kulur bejn il-blu u l-vjola); insibu l-istruttura fissa 'ikħal nir' u ninnotaw li 'nir' m'għandux l-istess forom morfoloġiċi bħall-oħrajn minħabba li ġej minn isem ta' pjanta u jieħu l-forom 'nir', 'nira', 'njar'.

L-ambjent Mediterranju-Malti huwa mdawwar bil-blu – sema u baħar – u għalhekk kellhom bżonn jagħżlu bejn sfumaturi differenti ta' blu. It-terminu 'ikħal' assuma aktar ġeneralità u importanza mit-tnejn l-oħra. Ta' min jgħid li biex ifissru xi kunċett ta' kulur ieħor, barra t-termini speċifiċi ta' dan l-ewwel stadju, setgħu użaw xi forom ta' TP, TO, TA, u TW.

Jidher ukoll li l-Malti kellu żewġ termini li jfissru xi għamla ta' abjad:

- 'abjad', kelma ġejja mill-Għarbi *abjad* bl-istess tifsira; dan it-terminu fil-Malti kiseb ċirkulazzjoni ġenerali u jintuża fis-sitwazzjonijiet kollha;
- 'ixjeb', kelma ġejja mill-Għarbi *xajjaba* (sar xagħru abjad) u *xajb* (xagħar abjad) – dan it-terminu huwa marbut max-xagħar u jieħu l-forom kollha tal-kuluri sħabu: 'ixjeb', 'xejba', 'xojob', 'xejbien(i)', 'xejbiena/xejbinija', 'xejbinin'; jidħol fil-konsistenza morfoloġika ta' l-oħrajn b'dawn il-forom: il-verbi 'xieb' (I) u 'xejjeb' (II), il-parteċipji passati 'mixjub' u 'mxejjeb', in-nom/l-aġġettiv 'xejbi/ja/n', in-nom verbali 'tixjib', u n-nom verbali ta' unità 'tixjiba'.

Kien hemm ukoll żewġ termini li jfissru l-kulur aħmar:

- 'aħmar', kelma ġejja mill-Għarbi *aħmar* bl-istess tifsira; dan it-terminu, fil-Malti kiseb ċirkulazzjoni ġenerali u jintuża fis-sitwazzjonijiet kollha;
- 'ixqar', kelma ġejja mill-Għarbi *axqar* li nistgħu nittraduċuha fl-Ingliż bil-kelma *sorrel* (żiemel ta' lewn kannella ħamrani); f'xi rħula (bħall-Mosta u l-Mellieħa) 'ixqar' tintuża għal xi ħadd li għandu xagħru ħamrani u li f'postijiet oħra jsejħulu 'ġinġer'; dan it-terminu (ukoll marbut max-xagħar, kif qed ngħidu) jieħu l-forom morfoloġiċi li ġejjin bħal sħabu l-kuluri: 'ixqar', 'xaqra', 'xoqor', 'xaqrani', 'xaqranija', 'xaqranin', 'xqur/a', 'xqurija', 'ixxaqqar' (V), 'xqar' (IX), 'muxqar', 'xaqqar/a/in', 'tixqir/a', 'xaqri/ja/n', 'xqajjar', 'xqajra', 'xqajrin'; jiġifieri it-terminu qed jidħol fil-konsistenza morfoloġika tal-kuluri l-oħrajn.

B'din l-informazzjoni kollha nistgħu allura naġġornaw Tabella 4:

Tabella 4 (a)

abjad/ixjeb iswed	< aħmar/ixqar	< aħdar isfar	< ikħal/iżraq /nir	< ismar	< ixheb

U nżommu f'moħħna li

- 'ixjeb' m'għadux jintuża; id-derivazzjonijiet tiegħu jistgħu jinsabu f'xi testi letterarji; 'abjad' huwa t-terminu li fl-evoluzzjoni baqa' ħaj;
- 'ixqar' għandu kuntest marbut max-xagħar; 'aħmar' huwa l-terminu li kiseb l-aktar popolarità;
- 'iżraq' għandu kuntest limitat ħafna: 'għajnejn żoroq' u fit-toponomija; 'ikħal' huwa t-terminu li fl-evoluzzjoni kiseb l-aktar popolarità;
- 'nir' ukoll għandu kuntest limitat ħafna: 'ikħal nir' u 'sema nir';
- 'ismar' għadu jintuża f'kuntesti speċifiċi: 'bniedem ismar', 'ħobż ismar', 'zokkor ismar'; id-derivazzjonijiet tiegħu wkoll għadhom popolari l-aktar fejn jidħol il-kulur tal-ġilda ('tifel smajjar', 'raġel samrani', 'is-smura ta' ġismu', 'smaret għax qagħdet fix-xemx', 'is-somor b'saħħithom'); imma fl-evoluzzjoni dan it-terminu ma baqax dieħel fl-oqsma kollha tas-soċjetà, tant li fit-tieni stadju ħadlu postu t-terminu 'kannella';
- 'ixheb' m'għadux jintuża; id-derivazzjonijiet tiegħu jistgħu jinsabu f'xi testi letterarji; fl-evoluzzjoni t-terminu 'griż' ħadlu postu għal kollox.

Jekk niġbru din l-informazzjoni kollha li għandna fuq dan l-ewwel stadju jkollna din ir-rappreżentazzjoni (li fiha t-tqassim qiegħed għall-konvenjenza ta' l-ispjegazzjoni):

Tabella 5

Forma ewlenija	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
$v^1k^1k^2v^2k^3$	abjad, ixjeb, iswed, aħmar, ixqar, aħdar, isfar, ikħal, iżraq, ismar, ixheb [eċċezzjoni: nir]	nom/aġġettiv maskil
$k^1v^1k^2k^3v^2$	bajda, xejba, sewda, ħamra, xaqra, ħadra, safra, kaħla, żerqa, samra, xehba [eċċezzjoni: nira]	nom/aġġettiv femminil
$k^1v^1k^2v^2k^3$	bojod, xojob, suwed, ħomor, xoqor, ħodor, sofor, koħol, żoroq, somor, xohob [eċċezzjoni: njar]	nom/aġġettiv plural

Derivazzjonijiet 1	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
$k^1v^1k^2k^3v^2k^4$ (+i)	bajdan(i)/xejbien(i), sewdien(i), xaqran(i), ħamran(i, ħadran(i), safran(i), kaħlan(i), samran(i), xehbien(i) [*żerqan(i)]	aġġettiv maskil
$k^1v^1k^2k^3v^2k^4$ +a/ija	bajdana/bajdanija, xejbiena/xejbinija, sewdiena/sewdinija, ħamrana/ħamranija, xaqrana/xaqranija, ħadrana/ħadranija, safrana/safranija, kaħlana/kaħlanija, samrana/samranija, xehbiena/xehbinija [*żerqana/żerqanija]	aġġettiv femminil
$k^1v^1k^2k^3v^2k^4$ +in	bajdanin, xejbinin, sewdenin, ħamranin, xaqranin, ħadranin, safranin, kaħlanin, samranin, xehbinin [*żerqanin]	aġġettiv plural
Derivazzjonijiet 2	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
$k^1k^2vk^3$	bjud, xjieb, swied, ħmur, xqur, ħdur, sfur, kħul, smur, xhieb [eċċezzjoni: żerq]	nom maskil
$k^1k^2vk^3$+a	bjuda, xjieba, swieda, ħmura, xqura, ħdura, sfura, xhieba	nom femminil
$k^1k^2vk^3$+ija	bjudija, xjubija, swidija, ħmurija, xqurija, ħdurija, sfurija kħulija, żruqija, smurija, xhubija	nom femminil
Form tal-verb	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
	xieb	I Forma
	bajjad, xejjeb, sewwed, ħammar, ħaddar, saffar, kaħħal [*żerraq]	II Forma
	xieheb	III Forma
	tbajjad, ixxejjeb, issewwed, tħammar, ixxaqqar, tħaddar, issaffar, tkaħħal [*iżżerraq]	V Forma
	ixxieheb	VI Forma
	nhamar	VII Forma
	bjad, xjieb, swied, ħmar, xqar, ħdar, sfar, kħal, żrieq, smar, xhieb	IX Forma

Derivazzjonijiet 3	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
	mbajjad, mxejjeb, mixjub, msewwed, mħammar, muxqar, mħaddar, msaffar, mkaħħal, miżruq, mixhub [*mżerraq]	partiċipju passat
Derivazzjonijiet 4	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
$k^1v^1k^2k^2v^2k^3$/+a/+in	bajjad/a/in, sewwied/a/in, ħammar/a/in, xaqqar/a/in, kaħħal/a/in [eċċezzjoni: Żurrieq bħala isem tar-raħal ma jiħux il-femminil u l-plural]	nom ta' l-aġent
$k^1v^1k^2k^2v^2k^3v^3$/+ja/+n	bajjadi/ja/n, sewwiedi/ja/n. ħammari/ja/n, ħaddari/ha/n, kaħħal/ja/n, Żurrieqi/ja/n	aġġettiv ta' l-aġent
Derivazzjonijiet 5	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
	tibjid, tbajjid; tixjib; tiswid; taħmir; tixqir; tikħil; tkaħħil; tiżriq; tixhib	nom verbali
	tibjida, tbajjida; tixjiba; tiswida; taħmira, tħammira; tixqira; taħdira, tħaddira; tikħila, tkaħħila; tiżriqa tixhiba	nom verbali ta' unità
Derivazzjonijiet 6	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
$k^1v^1k^2k^3v^2$/+ja/+n	xejbi/ja/n, ħamri/ja/n, xaqri/ja/u, kaħli/ja/n, xehbi/ja/n	nom/aġġettiv
Derivazzjonijiet 7	**Termini**	**Funzjoni grammatikali**
	swejjed/swejda/swejdin; ħmajjar/ħmajra/ħmajrin; xqajjar/xqajra/xqajrin; ħdajjar/ħdajra/ħdajrin; sfajjar/sfajra/sfajrin; kħajjel/kħajla/kħajlin; kħajli/kħajlija/kħajlin; smajjar/smajra/smajrin	diminuttiv aġġettivali

Dan ifisser li fit-terminoloġija qadima tal-kuluri fil-Malti kien hemm sitt taqsimiet u tmien kategoriji li jagħtu t-termini speċifiċi, u tlieta minn dawn it-termini kellhom is-sinonimi tagħhom. Fil-każ tas-sinonimi 'ikħal, iżraq, nir', it-terminu 'ikħal' l-aktar li kiseb ċirkulazzjoni u eventwalment stabilixxa ruħu bħala t-terminu li jfisser il-kunċett ta' blu b'mod ġenerali. Fil-Malti kontemporanju, it-terminu 'blu' però qed jeħodlu postu. Fil-każ tas-sinonimi 'abjad, ixjeb', it-tieni

terminu ħareġ miċ-ċirkulazzjoni u 'abjad' jintuża għal kollox. U fil-każ tas-sinonimi 'aħmar, ixqar', huma l-ewwel terminu li stabilixxa ruħu b'mod ġenerali.

Mit-Tabella 4 (a) jidher li l-vokabularju tal-kuluri fil-Malti Semitiku kien ibbażat fuq dawn it-termini. Din is-sistema turi li

- l-abjad u l-iswed imorru flimkien;
- l-aħdar u l-isfar ukoll imorru flimkien;
- la hemm l-ixheb hemm l-ismar;
- la hemm l-ismar hemm l-ikħal;
- la hemm l-ikħal hemm l-aħdar u l-isfar;
- la hemm l-aħdar u l-isfar hemm l-aħmar;
- la hemm l-aħmar hemm l-abjad u l-iswed.

Fis-semantika Semitika ma nistgħux insibu l-aħdar mingħajr l-isfar, u l-iswed mingħajr l-abjad. Dawn l-aħħar żewġ kuluri nsibuhom f'vers wieħed fil-*Kantilena* (c.1480): 'Hemm art bajda, u hemm art sewda u ħamra.'

L-istadju Romanz

L-evoluzzjoni li seħħet fuq dan l-ordni fiss fl-istadji storiċi tal-vokabularju tal-kuluri Maltin, turi li l-ewwel żieda ġiet mir-Romanz. Kienet żieda meħtieġa minħabba l-iżvilupp storiku u soċjali li kien qed iseħħ. B'hekk it-terminoloġija tal-kuluri Maltin evolviet fi ħdax-il kategorija mqassmin fis-sitt taqsimiet, jiġifieri kien hemm żieda ta' tliet kategoriji bażiċi:

Tabella 6

abjad iswed	< aħmar	< aħdar isfar	< ikħal	< kannella	< vjola roża oranġjo griż

B'dawn il-kategoriji s-sistema Maltija, għal skopijiet ta' traduzzjoni, daħlet f'korrispondenza formali ta' wieħed għal wieħed mas-sistema ta' l-Ingliż:

Tabella 7

abjad, *white* iswed, *black*	< aħmar, *red*	< aħdar, *green* isfar, *yellow*	< ikħal, *blue*	< kannella, *brown*	< vjola, *purple* roża, *pink* oranġjo, *orange* griż, *grey*

Ta' min jgħid li s-suffiss *–ish* (*whitish, pinkish*) ta' l-Ingliż jista' jkun ekwivalenti għal '-ani' ('bajdani') u għal 'jagħti fi' ('jagħti fir-roża') fil-Malti.

L-istadju Ingliż

Minkejja din il-korrispondenza formali, bdew deħlin bosta termini ta' kuluri f'kull qasam tas-soċjetà. Dan ġara minħabba l-kuntatt li l-Malti kellu ma' l-Ingliż. Qed insejjaħlu 'l-istadju Ingliż' għaliex it-termini ġeneralment daħlu permezz ta' l-Ingliż; jiġifieri, termini Ingliżi ta' kuluri u termini ta' kuluri minn ilsna oħra li l-Ingliż adatta għaddew fil-Malti mill-Ingliż, u bosta drabi l-influwenza Ingliża fuqhom baqgħet ġejja fil-Malti wkoll. F'dan l-istadju wkoll huma inklużi t-termini li baqgħu deħlin mir-Romanz.

It-termini li bdew deħlin, però, xorta jidħlu f'xi kategorija mill-ħdax-il waħda bażika. Ħa nieħdu xi eżempji, u biex inkunu nistgħu naħdmu aħjar, se ntajjar it-taqsimiet u se nagħmel kull kategorija f'taqsima għal rasha:

Tabella 8

Il-ħdax-il kategorija bażiċi tal-kuluri

abjad	**iswed**	**aħmar**	**aħdar**	**isfar**	**Ikħal**
alabastru, *alabster*	ebbanu, *ebony*	marun, *maroon*	avokado, *avocado*	magnolja, *magnolia*	blu, *blue*
gardenja, *gardenia*		wajn, *wine (red)*	lajm, *lime*	beġ, *beige*	denim, *denim*
offwajt, *off white*		rast, *rust*	pistaċċa, *pale green*	krim, *cream*	*navy blue, navy blue*
		maġenta, *magenta*	verdemar, *sea green*	okra, *ochre*	ċelesti, *light blue*
		infrared, *infrared*	akkwamarin, *aquamarine*	bjond, *blonde*	*royal blue, royal blue,*
		terrakotta, *terracotta*		kaki, *khaki*	turkważ, *turquoise*
		karminju, *carmine*			ultramarin, *ultramarine*
		qroll, *coral*			lavender, *lavender*
		vermilju, *vermilion*			indigo, *indigo*
		klaret, *claret*			blu elektrik, *electric blue*
		fuxa, *fuchsia*			

Kannella	**vjola**	**roża**	**oranġjo***	**Griż**
ekru, *ecru*	lelà, *lilac*	blaxx, *blush*	paprika, *paprika*	*taupe*/talpa, *taupe*
fon, *fawn*	*mauve, mauve*	*carnation, carnation*	mandolina, *mandorin*	metalliku, *metallic grey*
kafellatte, *white coffee*	wisterja, *wisteria*	ċiklami, *cyclamen*	*peach, peach*	titanju, *titanium*
sepja, *sepia*	ultravjola, *ultraviolet*	*baby pink, baby pink*		lewn is-siment, *cement grey*
bajju, *bay*	damaskina,	flamingo, *flamingo*		
dipsi, *dun*		*Italian pink, Italian Pink*		
brunett, *brunette*				

* Dan il-kulur spiss nirreferu għalih bl-Ingliż, *orange*.

It-termini bażiċi

Minkejja din l-evoluzzjoni, xorta rridu nagħmlu distinzjoni bejn

a. it-termini bażiċi tal-kuluri (l-ewwel saff),
b. it-termini bażiċi tal-kuluri (it-tieni saff), u
c. it-termini sekondarji tal-kuluri.

It-termini bażiċi ta' l-ewwel saff huma dawk li nsibu fl-ewwel stadju: l-abjad, l-iswed, l-aħmar, l-aħdar, l-isfar, l-ikħal. Dawn m'għandhom bżonn ebda referenza għal xi kulur ieħor.

It-termini bażiċi tat-tieni saff huma dawk li żdiedu jew inbidlu fit-tieni stadju: il-kannella, il-vjola, ir-roża, l-oranġjo, il-griż. Qed jitqiesu tat-tieni saff għaliex kull wieħed minnhom joqrob lejn xi wieħed minn ta' l-ewwel saff: eż. il-'kannella' lejn l-'aħmar' ('art ħamra' = il-lewn tal-ħamrija jkun 'kannella' jgħajjat); l-'oranġjo' lejn l-'isfar' ('il-lariġ sfar sew'). Imma xorta qegħdin dawn it-termini jitqiesu bażiċi minħabba li llum tant indraw li t-termini l-ġodda li deħlin, jirreferu għalihom ukoll: eż. 'il-fon *(fawn)* huwa għamla ta' kannella ċar'; 'il-*peach* huwa oranġjo jagħti fir-roża'. Jiġifieri, dawn it-termini tat-tieni saff assumew importanza ta' referenza.

Filwaqt li t-termini sekondarji huma l-bqija u jissejħu hekk għax wieħed dejjem jista' jqarribhom lejn xi terminu bażiku (ta' l-ewwel jew tat-tieni saff) biex jidentifikahom.

Fit-termini bażiċi

- il-firxa ta' referenza tagħhom ma tinkludix xi kulur ieħor, bħalmeta ngħidu 'kafellatte' li jirreferi għal għamla ta' 'kannella';
- it-termini m'humiex restritti fir-referenza tagħhom għal għadd żgħir ta' oġġetti, bħalmeta ngħidu 'bjond' li jirreferi l-aktar għall-kulur tax-xagħar jew tal-ġilda, jew 'dipsi' li jirreferi għall-kulur ta' żiemel;

- it-tifsira tat-terminu sħiħ ma tittiħidx mit-tifsira tal-partijiet, bħalmeta ninqdew b'termini bħal 'griż metalliku' jew 'isfar fl-aħmar';
- ir-referenza għalihom hija universali: meta jidħol xi kulur ġdid issir referenza għall-eqreb wieħed minnhom; dan ifisser li kunċett ta' kulur ġeneralment ikun identifikat mill-bażiku mhux mis-sekondarju.

Meta t-termini bażiċi ta' l-ewwel saff kienu waħedhom kienu, naturalment, jinfirxu fuq medda usa' ta' kuluri u intensitajiet ta' lwien aktar minn meta l-kategoriji adottaw is-sistema ta' ħdax-il terminu. Hekk kienu jirreferu għall-'ħamrija ħamra' u 'larinġ aħmar' – dawn għadhom jinstemgħu sal-lum għax saru parti mill-frażijiet istituzzjonalizzati.

L-implikazzjoni ta' dan kollu tiswa ħafna lit-traduttur. Minkejja l-korrispondenza li jkun hemm bejn il-kuluri fiż-żewġ lingwi li jkun qiegħed jaħdem bihom, dak li jkun imfisser fl-ewwel lingwa b'kulur mhux bilfors irid jitfisser bl-istess kulur fit-tieni lingwa. Pereżempju, fl-Ingliż insibu *black-eye*, jiġifieri l-kulur involut huwa l-'iswed'; imma t-terminu *black-eye* fil-Malti, għalkemm ġeneralment jibqa' bl-Ingliż, għandu l-ekwivalenti 'kuħħala tal-għajn', jiġifieri l-kulur involut huwa l-'ikħal'. L-affari hija kwistjoni ta' perċezzjoni wkoll: ngħidu aħna, il-kulur *pearl* (hekk jintuża fil-Malti wkoll) ġie li jitfisser bħala *silvery-white* u ġie li bħala *bluish-white* fl-Ingliż u bħala 'blu ċar fil-griż' fil-Malti.

Analiżi skond id-dehra tal-kuluri

Meta l-kuluri nirranġawhom f'ordni sistematika, naraw aħjar id-differenzi ta' bejniethom. Nistgħu nirranġawhom skond il-karatteristiċi tad-dehra tagħhom, jewinkella skond il-varjazzjonijiet fil-kompożizzjoni spettrali tad-dawl rifless jew trażmess minnhom. It-tikjil tal-kompożizzjoni spettrali tad-dawl f'*wavelengths* jeħtieġ l-istrumenti, imma nistgħu niflu l-kuluri mid-dehra tagħhom u niddeskrivuhom b'termini bbażati fuq il-perċezzjoni.

Is-sistema li se nispjega issa hija bbażata fuq il-metodu żviluppat, standardizzat, u ppubblikat mill-Inter-Society Color Council (ISCC) u n-National Bureau of Standards (NBS).[3] Dan il-metodu huwa magħruf bħala l-'ISCC-NBS Method of Designating Colors' u jintuża f'*Dictionary of Color Names*.[4] Wara li nispjega dan il-metodu, inlaqqgħu mal-kategoriji bażiċi biex napplika kollox għall-Malti.

Il-metodu ISCC-NBS huwa wieħed sempliċi fil-prinċipju, ibbażat fuq analiżi ta' tliet dimensjonijiet tal-kuluri:

[3] Dan hu spjegat u elaborat fil-*Webster's Third New International Dictionary of the English Language: Unabridged* (G. & C. Merriam Co., USA, 1966), p. 448.
[4] NBS Circular 553, National Bureau of Standards, Washington, 1955.

(a) il-lewn (*hue*)
(b) id-dawl (*lightness*)
(c) il-mili (*saturation*)

Analizzati skond id-dehra tagħhom, il-kuluri juru li għandhom sfumaturi li jixbhu l-isfumaturi ta' l-ispettru. Dawn il-kuluri li għandhom l-isfumaturi ta' l-ispettru jissejħu kromatiċi u jvarjaw minn dawk il-kuluri ta' l-iskala li mill-abjad tgħaddi minn sfumaturi differenti ta' griż u tibqa' sejra għall-iswed – skala li tissejjaħ akromatika (jew newtrali, għax bla kulur ta' l-ispettru). Dan it-tqassim jagħtina t-terminu deskrittiv tal-lewn. Mela l-lewn jista' jkun jew a) 'kromatiku' għax ikollu xi sfumatura li tixbah xi waħda ta' l-ispettru jew b) 'akromatiku' għax ma jkollu ebda sfumatura li tixbah lil xi waħda ta' l-ispettru, jiġifieri jkun wieħed minn dawk li hemm fl-iskala abjad-griż-iswed.

Jekk dawn il-kuluri kollha, kemm dawk kromatiċi u kemm dawk akromatiċi, inkomplu nagħtuhom ordni, xi whud minnhom jidhru ċari, oħrajn skuri, u oħrajn xi mkien fin-nofs bejn dawn l-estremitajiet. Barra minn hekk, xi kuluri jkunu ċari ħafna u oħrajn skuri ħafna. Dan it-tqassim jagħtina t-terminu deskrittiv tad-dawl u jikkontrolla l-ħeffa tal-kulur. Il-ħeffa hawnhekk qed tirreferi għad-dawl li jkun hemm f'kulur. Wieħed jistaqsi: X'inhu l-istat/il-grad tad-dawl? U t-tweġiba tista' tkun 'dawl ħafif' jew 'dawl qawwi' jew 'dawl moderat'.

Meta mbagħad nieħdu xi kuluri u naraw l-isfumaturi u d-dawl tagħhom kollha, insibu li xi kuluri jispikkaw aktar minn oħrajn. Dan l-arranġament jagħtina ordni ta' differenzi li jiżdiedu skond is-saturazzjoni tagħhom, jiġifieri kemm ikollhom abjad imħallat magħhom. Dan it-tqassim jagħtina t-termini deskrittivi tal-mili, jiġifieri huwa tqassim li juri kemm il-kuluri jkunu mimlijin bil-lewn tagħhom. Aktar ma jiżdied l-abjad, aktar jonqos il-lewn (jew inqas ikun il-mili).

Dawn it-tliet kwalitajiet ta' lewn, dawl, u mili huma dimensjonijiet tal-kulur u jipprovdu grupp nominali bħala terminu deskrittiv ta' kulur (eż. 'isfar skur jgħajjat'). Il-lewn (eż. 'isfar') ikun l-element ewlieni tal-grupp nominali (GN) li jkun qed jindika l-kulur. Imbagħad it-terminu jagħżel, bħala attributtiv fil-grupp nominali, bejn id-dawl (eż. 'isfar skur') u l-mili (eż. 'isfar jgħajjat'). Hekk, jekk nitkellmu fuq 'isfar skur' inkunu qegħdin inqisu d-dawl tal-kulur; u jekk nitkellmu fuq 'isfar jgħajjat' inkunu qegħdin inqisu l-mili tal-kulur. Imma nistgħu wkoll inwaħħdu l-kwalità tad-dawl ma' dik tal-mili: 'isfar skur jgħajjat'. F'dan il-każ, l-ordni fil-grupp nominali ġeneralment ikun hemm l-ewwel il-lewn (bħala l-element ewlieni tal-grupp nominali), imbagħad jiġi l-attributtiv tad-dawl, u fl-aħħar l-attributtiv tal-mili. Fil-qosor dan kollu nistgħu nirrappreżentawh hekk (il-brekits juru elementi mhux obbligatorji): GN bħala terminu deskrittiv ta' kulur = lewn + (dawl) + (mili).

Allura issa jonqosna nniżżlu lista ta' l-ilwien (bħala elementi ewlenin fil-grupp nominali) u listi deskrittivi li juru d-dawl u l-mili (bħala attributtivi tal-grupp nominali). Fil-lista ta' l-ilwien se nieħu l-ħdax-il kategorija bażiċi tal-kuluri:

Ilwien – abjad, iswed, aħmar, aħdar, isfar, ikħal, kannella, vjola, roża, oranġjo, griż

It-termini 'ċar' (*light*), 'medju' (*medium*), u 'skur' (*dark*) juru gradi ta' tnaqqis ta' dawl, u dawn jistgħu jiġu mgħejjuna bl-aġġettiv 'ħafna' (*very*) li jestendi din l-iskala biex ikollna: ċar ħafna (*very light*), ċar (*light*), medju (*medium*), skur (*dark*), skur ħafna (*very dark*).

It-termini 'mdallam' (jiġifieri, baxx fis-saturazzjoni tiegħu; jikkorrispondi għall-Ingliż *greyish*), 'moderat' (*moderate*), 'jgħajjat' (*strong*), u 'qawwi' (*vivid*) juru gradi ta' tiżjid fil-mili. Hawnhekk ukoll jista' jintuża l-aġġettiv 'ħafna', imma jekk l-attributtivi tad-dawl u tal-mili jintużaw f'daqqa, dan l-aġġettiv 'ħafna' jintuża darba biss. L-iskala tal-mili hija: imdallam ħafna (*very greyish*), imdallam (*greyish*), moderat (*moderate*), jgħajjat (*strong*), jgħajjat ħafna (*very strong*), qawwi (*vivid*), qawwi ħafna (*very vivid*).

Dawn jingħaqdu flimkien biex jiffurmaw termini deskrittivi ta' kuluri skond it-tliet attributi li jidhru. Fl-Ingliż jistgħu jintużaw aġġettivi oħra li jkopru tagħqid ta' dawl u mili, bħal *brilliant* li fil-Malti ssir 'ċar jgħajjat' u kultant 'brillanti' (eż. *brilliant yellow* = isfar ċar jgħajjat, isfar brillanti), *pale* li fil-Malti tista' ssir 'mitfi' għal 'ċar imdallam' (eż. *pale yellow* = isfar mitfi), u *deep* li fil-Malti ssir 'skur jgħajjat' (eż. *deep yellow* = isfar skur jgħajjat).

F'tabella dan kollu jidher hekk:

Tabella 9

Lewn	**Dawl**	**Mili**
Ilwien kromatiċi:	ċar ħafna, ċar, medju, skur, skur ħafna	imdallam, moderat, jgħajjat, qawwi
aħmar, aħdar, isfar, ikħal, kannella, vjola, roża, oranġjo	ċar jgħajjat, mitfi, skur jgħajjat (N.B. l-ilwien kollha huma maskil, hawnhekk, ukoll dawk li jispiċċaw bl-ittra 'a': eż. 'kannella ċar', 'vjola skur', 'roża mitfi')	
Ilwien akromatiċi/newtrali: abjad, iswed, griż	(il-griż biss juża 'ċar', 'medju', u 'skur' – aġġettivi ta' dawl biss)	

Il-lista sħiħa hija:

Aħmar

aħmar ċar ħafna, aħmar ċar, aħmar medju, aħmar skur, aħmar skur ħafna, aħmar imdallam, aħmar moderat, aħmar jgħajjat, aħmar qawwi, aħmar ċar jgħajjat, aħmar mitfi, aħmar skur jgħajjat

Aħdar

aħdar ċar ħafna, aħdar ċar, aħdar medju, aħdar skur, aħdar skur ħafna, aħdar imdallam, aħdar moderat, aħdar jgħajjat, aħdar qawwi, aħdar ċar jgħajjat, aħdar mitfi, aħdar skur jgħajjat

Isfar

isfar ċar ħafna, isfar ċar, isfar medju, isfar skur, isfar skur ħafna, isfar imdallam, isfar moderat, isfar jgħajjat, isfar qawwi, isfar ċar jgħajjat, isfar mitfi, isfar skur jgħajjat

Ikħal

ikħal ċar ħafna, ikħal ċar, ikħal medju, ikħal skur, ikħal skur ħafna, ikħal imdallam, ikħal moderat, ikħal jgħajjat, ikħal qawwi, ikħal ċar jgħajjat, ikħal mitfi, ikħal skur jgħajjat

Kannella

kannella ċar ħafna, kannella ċar, kannella medju, kannella skur, kannella skur ħafna, kannella imdallam, kannella moderat, kannella jgħajjat, kannella qawwi, kannella ċar jgħajjat, kannella mitfi, kannella skur jgħajjat

Vjola

vjola ċar ħafna, vjola ċar, vjola medju, vjola skur, vjola skur ħafna, vjola imdallam, vjola moderat, vjola jgħajjat, vjola qawwi, vjola ċar jgħajjat, vjola mitfi, vjola skur jgħajjat

Roża

roża ċar ħafna, roża ċar, roża medju, roża skur, roża skur ħafna, roża imdallam, roża moderat, roża jgħajjat, roża qawwi, roża ċar jgħajjat, roża mitfi, roża skur jgħajjat

Oranġjo

oranġjo ċar ħafna, oranġjo ċar, oranġjo medju, oranġjo skur, oranġjo skur ħafna, oranġjo imdallam, oranġjo moderat, oranġjo jgħajjat, oranġjo qawwi, oranġjo ċar jgħajjat, oranġjo mitfi, oranġjo skur jgħajjat

Newtrali

abjad, griż ċar, griż medju, griż skur, iswed

F'din is-sistema hemm 101 imqassmin fi blokki tal-kulur tagħhom. Hija sistema li tgħin il-memorja u tispeċifika l-fruntieri ta' kull kulur. Magħhom, jekk inżidu dawk it-termini li jistgħu joqogħdu bħala possibiltajiet li semmejna fit-tabelli ta' qabel, insibu li l-lista ta' termini li juru kuluri hija miftuħa ħafna. Jiġifieri, ikollna xi ħaġa hekk: 'oranġjo fl-aħmar skur jgħajjat', 'aħdar fl-ikħal mitfi', 'aħmar fil-vjola moderat', 'kannella fl-isfar ċar jgħajjat'. Nużaw ukoll l-istruttura fissa 'jagħti fi': eż. 'abjad jagħti kemm kemm fl-isfar'. Imbagħad inżidu wkoll dawk ta' Tabella 8, u kull terminu li jista' joqgħod fiha, u l-lista tkompli tiżdied.

Meta dawn it-termini jintużaw bħala kuluri indipendenti, jintużaw fil-maskil għax fl-istruttura tal-qiegħ tagħhom (jiġifieri, semantikament) dejjem hemm implikat 'kulur': eż. 'ir-roża jixraq hawn' (= 'il-kulur roża jixraq hawn'), 'il-kannella nħobbu fuq l-ilbies' (= 'il-kulur kannella nħobbu fuq l-ilbies').

Sfumaturi oħra tal-kuluri

F'oqsma speċjalizzati nistgħu nsibu aġġettivi oħra li jaħdmu bħala attributtivi ma' l-ilwien. Ngħidu aħna, fil-qasam taż-żebgħa niltaqgħu ma' aġġettivi bħal 'matt' (*matt*), 'metalliku' (*metallic*), 'imdardar' (*murky*), 'semi-matt' (*semi-matt*), 'ileqq' (*shiny*), u 'trasparenti' (*transparent*). Hawn taħt se nagħti xi eżempji ta' sfumaturi oħra tal-kuluri li niltaqgħu magħhom f'oqsma differenti; fix-xogħol u għall-ħeffa, bosta minnhom jintużaw fl-Ingliż ukoll f'testi Maltin. L-isem ta' waħdu (eż. 'Abjad') huwa t-terminu superordinat u l-listi li jiġu taħtu jkun fihom termini iponimi.

Abjad *(white)*

abjad lewn il-ġibs, abjad bħall-ġibs	*chalk white, cretaceous*
abjad klassiku, abjad antik	*antique white*
abjad perla	*pearl white*
abjad fiddien	*silvery white, argent*
abjad silġ, lewn is-silġ	*niveous white, snowy white, snow-white*
abjad jagħti fil-fidda	*argent, silver*
abjad luminuż	*allure white*
abjad matt	*matt white*
abjad fejjiedi	*ghost white*
abjad lewn it-tafta	*taffeta white*
abjad ħalib, lewn il-ħalib	*milk-white*
abjad karti	*white as paper, white as a sheet*
abjad lift	*white as a beetroot, white as snow*
abjad fiġla	*white as radish, white as snow*
abjad qotna, abjad qoton	*white as cotton*
abjad tat-tuffieħ	*apple white*

lewn l-għadam	*bone*
abjad brillanti	*brilliant white*
abjad kożmiku	*cosmic latte*
abjad kina	*eggshell*
abjad tal-fjuri	*floral white*
lewn ir-ragħwa tal-baħar	*seafoam*
abjad ta' l-arzelli	*seashell*
abjad xitwi	*winter white*
kwarz	*quartz*
abjad bħall-irħam	*marble white*
	Abjad imħallat
offwajt	*off-white*
vanilja, vanilla	*vanilla*
abjad ta' l-avorju	*ivory*
abjad ta' l-avorju klassiku	*antique ivory*
krim, abjad lewn il-krema, abjad krema	*cream*
abjad fl-isfar, abjad imnaqqax bl-isfar ċar	*old lace*
lewn id-duħħan	*white smoke*
abjad fil-griż	*winter sky*
abjad safrani	*barley, yellowish white*
abjad imnaqqax bil-griż ċar	*dove white*
abjad miksur bil-griż	*grey white*
abjad miksur biċ-ċelesti	*opal*
abjad tal-għażel	*linen*
abjad metalliku	*metallic white, titanium white*
alabastru	*alabaster*
kromju	*chrome*
gardenja	*gardenia*
abjad Navajo	*Navajo white*
abjad fir-roża	*pinkish white*
abjad ħadrani	*greenish white*
abjad fil-blu, abjad kaħlani	*bluish white*
abjad fil-vjola	*purplish white*
abjad imdaħħan	*smokey white*

	Isfar *(yellow)*
isfar lewn id-deheb, isfar dehbi	*gold*
isfar lewn l-għasel	*honey*
isfar lewn il-bettieħ	*melon*
isfar lewn iċ-ċitru	*citrine*
isfar lewn il-ġiżimin	*jasmine*
isfar lewn il-mustarda	*mustard*
topazju	*topaz*
okra safra	*yellow ochre*
lewn il-primula, isfar ċar	*primrose*
baff, isfar skur	*buff*
beġ	*beige*
beġ dehbi	*golden beige*
beġe skur	*dusky beige*
beġ ċar lewn it-tiben	*champagne*
beġ ċar lewn il-qamħ	*maize*
isfar lewn iż-żagħfran	*saffron, crocus*
isfar lewn il-ġirasol, lewn is-*sunflower*	*sunflower*
isfar lewn il-kanarin	*canary*
isfar jgħajjat	*goldenrod*
isfar jixgħel	*sunglow*
isfar lewn il-kari	*curry*
isfar lewn il-berquq	*apricot yellow*
isfar dehbi tal-ħarifa	*autumn gold*
isfar tal-banana	*banana yellow*
isfar lellux	*bright yellow*
isfar ċar lewn il-butir	*buttermilk*
isfar mitfi	*chartreuse yellow*
isfar lewn il-qamħirrum	*corn*
isfar ta' bajda	*egg yellow*
lewn ir-ramel dehbi	*golden sand*
isfar awreola	*halo*
isfar lumi	*lemon yellow*
magnolja	*magnolia*
isfar tal-mimoża	*mimosa*
isfar dehbi antik	*old gold*
isfar parċmina	*parchment yellow*
isfar lanġas	*pear*

isfar tal-kwiekeb	*shooting star*
isfar xemxi	*spring sun*
isfar tal-ġebla	*stone*
isfar ċass	*unmellow yellow*
isfar mewt, lewn il-qarsa tax-xemgħa	*pale yellow*
	Isfar *imħallat*
isfar fl-aħdar	*green-yellow*
isfar ħadrani	*greenish yellow*
isfar fl-oranġjo	*orange-yellow*
isfar fil-kannella	*almond yellow*
isfar ikanġi fl-abjad	*corn silk*
isfar dehbi fl-aħdar	*green gold*
honeysuckle	*honeysuckle*
isfar miksur bl-aħdar	*malachite*
isfar fil-kannella, okra	*ochre*
kakì	*khaki*
	Aħdar *(green)*
aħdar elektrik	*electric green*
aħdar ta' l-iżmerald	*emerald green*
aħdar tal-felċi	*fern green*
aħdar tal-foresti	*forest green*
aħdar ġorġjan	*Georgian green*
aħdar glaċjali	*glacier green*
aħdar imċajpar	*green mist*
aħdar ta' l-ilċi, *holly green*	*holly green*
aħdar tal-ġada, *jade*	*jade*
aħdar tal-kamuflaġ	*camouflage green*
aħdar tal-ġungla	*jungle green*
aħdar tal-kiwi	*kiwi*
aħdar ħaxix	*lawn green*
aħdar bużbież	*pale green*
aħdar żebbuġi, *olive green*	*olive green*
aħdar tal-weraq	*green as a leaf*
aħdar piżella	*pea green*
aħdar tar-rebbiegħa	*spring green*

aħdar tax-xamrok	*shamrock green*
aħdar ta' l-alka	*seaweed*
aħdar tas-salvja	*wild sage*
aħdar taż-żafżafa	*willow green*
aħdar Islamiku	*Islamic green*
lewn l-asparagus	*asparagus*
lewn l-avokado	*avocado*
lewn il-bambù	*bamboo*
lewn il-peridotu/l-olivina	*peridot green*
lewn l-arżnu, *pine*	*pine green*
pistaċċa	*pistachio*
lajm	*lime*
virdirram	*copper green*
verdemar	*sea green*
menta	*mint*
aħdar malakit	*malachite green*
	Aħdar imħallat
akkwamarin	*aquamarine*
aħdar fil-griż	*celadon*
aħdar kaħlani	*viridian*
aħdar fil-kannella	*military green*
	Ikħal/blu *(blue)*
lewn is-sema	*cerulean, sky blue*
blu tal-kobalt	*cobalt blue*
blu ħafif	*cornflower blue*
iżraq	*azure*
denim	*denim*
blu elektrik	*electric blue*
ikħal tal-laguni	*lagoon*
navy blue	*navy blue*
ikħal ta' l-oċean	*ocean blue*
royal blue	*royal blue*
ċelesti	*powder blue*
ikħal żaffir	*sapphire*
ċelesti skur	*smalt*
ultramarin	*ultramarine*
ċelesti qawwi	*wedgewood*

	Ikħal/blu mħallat
blu ħadrani	*cyan*
blu jkanġi fil-griż	*bluebell*
blu fil-vjola	*blueberry*
indigo, ikħal nir	*indigo*
blu fl-iswed	*midnight blue*
blu fiddien	*moonshine*
blu ikanġi fl-abjad	*pearl blue*
blu fil-griż	*slate blue*
blu metalliku	*steel blue*
blu skur jagħti fl-aħdar	*teal*
turkważ	*turquois*

	Iswed (black)
iswed faħma	*coal black, jet black*
iswed tuta	*mulberry black*
iswed dlam	*nightfall*
iswed borma	*black as soot*
iswed daqs il-qatran	*pitch-black*
iswed Tork	*black as a negro*
iswed ebanu	*ebony*

	Iswed *imħallat*
melanin	melanin

	Vjola *(purple)*
lewn l-ametista	*amethyst*
lewn il-brunġiel	*aubergine, eggplant*
vjola mdellel	*dusk*
vjola elektrik	*electric purple*
iris	*iris*
lelà	*lilac*
ultraviolet	*ultraviolet*
lewn il-porpra	*cardinal purple*

	Vjola mħallat
vjola kaħlani	*bluish purple, violet*
lewn id-damaskina	*damson*
lavanda, lavender	*lavender*
vjola fil-lelà	*mauve*
vjola ħamrani	*plum*
lelà fil-griż	*thistle, twilight satin*
wisterja	*wisteria*

	Aħmar (red)
aħmar demmi	*blood red*
aħmar ċirasa	*cerise, cherry red*
aħmar karg	*crimson*
aħmar rikk	*monarch red*
aħmar peprina	*poppy red*
lewn il-fuħħar	*pottery red*
aħmar tar-rubin	*ruby*
aħmar dagħmi	*very dark red, cardinal*
aħmar qrolli	*coral red*
aħmar nar	*red as fire*
aħmar skarnat, vermilju	*vermilion red*
aħmar skorfna	*red as a scorpion-fish*
aħmar żagħfran	*saffron red*
aħmar jgħajjat	*scarlet*
aħmar tadam	*tomato red*
wajn	*wine*
rast, lewn is-sadid	*rust*
lewn il-paprika	*paprika*
lewn ir-ram	*copper*
klaret	*claret*
aħmar qawwi, skarlatt	*cinnabar*
aħmar lewn iz-zalza	*cranberry*

	Aħmar *imħallat*
aħmar fil-vjola	*burgundy, infrared*
marun	*maroon*
aħmar fl-oranġjo	*orange crimson*
aħmar fil-vjola skur	*puce*
aħmar dehbi	*golden red*

Sinonimija

Meta nitkellmu fuq sfumaturi ta' l-istess kulur nidħlu fl-għalqa tas-sinonimija. Jiġifieri, 'aħdar', 'pistaċċa', 'lajm', 'virdirram', 'verdemar', 'menta', 'akkwamarin', u l-bqija kollha jistgħu jitqiesu sinonimi għax kollha għandhom l-element semantiku [+aħdar] fihom. Għalkemm f'termini sinonimi jkun hemm element semantiku komuni, spiss insibu każijiet li terminu jkun aktar jixraq minn ieħor f'xi sitwazzjoni partikolari; eż. is-silta 'wiċċha aħmar peprina' tixraq imma 'wiċċha lewn ir-ram' taf toffendi lil dak li jkun.

Imma minbarra dawn il-listi li jittrattaw il-kuluri direttament, insibu għadd ta' nomi sinonimi oħra li għalkemm ma jurux kulur għandhom element semantiku ta' kulur fihom. Nieħdu b'eżempju dan li ġej:

Termini li jfissru BJUDA (nom)		
Malti	**Ingliż**	**Tagħrif fuq it-terminu Malti**
Bjuda	*Whiteness*	Sens ġenerali ta' stat ta' abjad
Bjudija	*Whitishness*	Sens ġenerali ta' stat ta' abjad
Xjubija	*Whiteness*	Riservat għal xagħar il-bniedem; terminu arkajku
Albexxenza	*Albescence*	= żvilupp fl-abjad; mil-Latin *albescere* 'isir abjad'; terminu li joqrob ħafna lejn 'xjubija'
Albiniżmu	*Albinism*	= kondizzjoni ta' bjuda; mil-Latin *albus* 'abjad'
Lewkoderma	*Leucoderma*	= kondizzjoni li biha l-ġilda ssir bajda; mill-Grieg *leukus* 'abjad'; terminu tal-mediċina li jfisser l-istess bħal 'vitiligo'
Vitiligo	*Vitiligo*	Ifisser l-istess bħal 'lewkoderma'; terminu tal-mediċina
Lattexxenza	*Lactescence*	= xebh tal-ħalib; mil-Latin *lac, lact-*'ħalib'
Kanexxenza	*Canescence*	= proċess li bih oġġett isir abjad; mil-Latin *canus* 'abjad'
Ċarezza	*Clarity*	Assoċjat ma' bjuda
Safa	*Purity*	Assoċjat ma' bjuda
Purezza	*Pureness*	Assoċjat ma' bjuda

Jekk imbagħad inħarsu lejn l-aġġettivi nsibu dawn is-sinonimi (hawnhekk se nieħu biss is-singular maskil):

abjad (*white*), albexxenti (*albescent*), albinistiku (*albinistic*), bajdani (*whitish*), brillanti (*brilliant*), ċar (*clear*), eburnean (*eburnean*), effulġenti (*effulgent*), fiddi (*silvery*), fiddien (*argent*), fluworexxenti (*fluorescent*), fosforexxenti (*phosphorescent*), ġilji (*chaste, lily-white*), għammiexi (*dazzling*), ħalbi (*milky*), ibbliċjat (*bleached*), illuminat (*illuminated*), imdawwal (*lit*), inkandexxenti (*incandescent*), ixjeb (*white*), jiddi (*shining*), kanexxenti (*canescent*), lattexxenti (*lactescent*), leqqieni (*shining*), lewkodermatuż (*leucodermatous*), limpidu (*limpid*), luminexxenti (*luminescent*), luminuż (*luminous*), middi (*luminous*), mitfi (*faded*), pallidu (*pale*), pur (*pure*), radjanti (*radiant*), rgħawi (*frothy, soapy, lathery*), risplendenti (*resplendent*), safi (*pure, clear*), semi-trasparenti (*semi-transparent*), silġi (*icy, snowy, frosty*), trasparenti (*transparent*), xejjiebi (*whitening*).

Konklużjoni

F'dan l-istudju ppruvajt nipproponi sistema għad-deskrizzjoni tal-kuluri bil-Malti. Is-sistema, però, m'hijiex assoluta u hemm lok li wieħed jibni fuqha. Inżommu f'moħħna wkoll li fl-istudju tat-tifsir jeħtieġ nagħrfu r-relazzjonijiet semantiċi bejn is-sentenzi biex nisiltu l-aħjar tifsir u sabiex it-termini tal-kuluri jittieħdu fil-kuntest tagħhom għall-aħjar sens.

Referenzi

AQUILINA, J., *English-Maltese Dictionary* (Midsea Books Ltd, Malta, 1999–2000), Vol. 1–4.
AQUILINA, J., *Maltese-English Dictionary* (Midsea Books Ltd, Malta, 1987–1990), Vol. 1–2.
BERLIN, B., KAY, P., *Basic Color Terms* (University of California Press, Berkeley, Los Angeles,1969)
ISCC-NBS, *Dictionary of Color Names* (NBS Circular 553, National Bureau of Standards, Washington, 1955).
LEECH, G., *Semantics* (Penguin Books, Harmondsworth, 1974).
SERRACINO INGLOTT, Erin, *Il-Miklem Malti* (Klabb Kotba Maltin, Malta, 1975–2003), Vol. 1– X.
Webster's Third New International Dictionary of the English Language: Unabridged (G. & C.Merriam Co., USA, 1966).

Abstract: *The field of colour terminology is a complex one and translators may find difficulties in their work since semantic systems of different languages may differ considerably from each other. This paper proposes a system for Maltese colour terminology based on an amalgamation of the theoretical consideration of Berlin and Kay and the three-dimensional method for colour naming designed by the Inter-Society Color Council and the National Bureau of Standards (ISCC-NBS). It also examines some cultural aspects of colours in a Maltese context. The end result is a systematic order that exhibits certain marked differences that can aid translation equivalence.*

Keywords: *colour terminology; translation; systematic order; Maltese; semantics; equivalence.*